

Dobszay László

A zsolozsmaantifonák a liturgikus gyakorlatban^{*}

A II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciójának 117. articulusa úgy rendelkezik, hogy készüljenek a kisebb templomok számára egyszerűbb gregorián dallamokat tartalmazó énekeskönyvek, hogy általuk a hívek tevékeny részvétele az énekek tekintetében is hatékonyabban megvalósulhasson. Ennek alapján jelentette meg a rítuskongregáció a *Graduale Simplex*et, mely miseantifonák gyanánt tartalmi hasonlóság alapján zsolozsma-antifonák tárházából válogat össze egy mérsékelt terjedelmű és nehézségű gyűjteményt. Meglepő, hogy amikor a Werner Alajos által vezetett népénektári reformbizottság azt a javaslatot tárgyalta, hogy a *Graduale Simplex* mintájára mi is ilyen antifonákkal teremtsük meg a nem létező magyar propriumot, akkor többen, tekintélyes egyházzeneészek is azzal utasították vissza az összegyűjtött anyagot, hogy e dallamok lecsupaszított introitusok, kommúniók, tehát az eljárás azonos a hirhedett *Medicæa* kiadásával. Ez azt jelenti, hogy jól képzett és nagy tapasztalatú egyházzeneészek körében is ismeretlen volt a zsolozsmaantifonák stílusa, azt hitték, hogy azok erőszakkal melizmátlanított változatai a *Graduale Romanum* dallamainak. Bizonyos fókig meg is kell értenünk ezt a tévedést: azzal magyarázható, hogy egyházzeneészek, sőt papok generációi is felnevelkedhettek anélkül, hogy az énekelt zsolozsmával és a zsolozsma zenei anyagával találkoztak voltak.

Pedig a zsolozsmatételek, köztük az antifonák minden szempontból megérdemlik megkülönböztetett figyelmünket. És most igen röviden, szinte csak tételszerűen hármas jelentőségéről szeretnék beszélni. Az első a gregoriánról való felfogásunkat illeti, a második a gregorián pedagógiát, a harmadik a liturgikus gyakorlatot.

1. a. Az utóbbi két évtized antifonakutatása, melyben különösen az amerikai és a magyar gregoriántudomány járt élen (s mellyel minden problematikus következtetése ellenére a solesmes-i Dom Jean Claire elmélete is egybecseng), világossá tette, hogy az antifonák a gregoriánnak jóval ősbib rétegét jelentik, mint az introitusok, offertóriumok, kommúniók, nem is beszélve a miseordináriumokról, melyeknek zöme valójában már alig is nevezhető gregoriánnak. A rövidebb antifonákban minden valószínűség szerint a *refrènes zsolttározás*nak, tehát a latin liturgia egyik legrégebbi énekes műfajának hagyatékát kell látnunk. (1. példa) De vannak nyomai annak is, hogy a zsolttárokhoz önálló, zárt kis szöveg-dallamokat lehetett csatolni (görög területről maradtak is fenn ilyenek), s talán ennek maradványai a kissé hosszabb, 4–5 soros antifonák, vagy legalábbis egy részük: (2. példa)

^{*} Az OMCE és a Gregorián Társaság által, Werner születésének 90. évfordulója alkalmából, 1995. november 18-án a budapesti Központi Szemináriumban rendezett Werner Alajos-emlékülésen elhangzott előadás.

1. példa

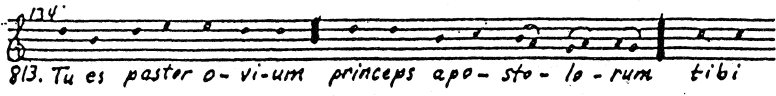
8001 8002

Do-mi-ne De-us me-us in te spe-ra-vi. Ex-au-di-at te Do-

2. példa

813

Tu es pastor o-vi-um princeps apo-sto-lo-rum tibi

tradidit deus claves regni cae-lo-rum.

3. példa

8015

Prin-ci-pes po-pu-lo-rum con-gre-ga-ti su-nt cum De-o Ab-ra-ham

8016 8017

Tanquam pon-sus Do-mi-nus pro-ce-dens de tha-la-mo su-o. Sú-sce-pi-mus

8018

De-us mí-se-ri-cor-di-am tu-am in me-di-o tem-pli tu-i. E-xal-

8019

ta-bo-te Do-mi-ne quo-ni-am sú-sce-pi-sti me al-le-lu-ia. lu-sti-

8020

fi-ce-ris Do-mi-ne in ser-mo-ni-bus tu-is et vin-cas cum iu-di-

8020

ca-ris. De-us ad-iu-vat me et Do-mi-nus sú-sce-pior est a-ni-mae

1. b. Az ősegyház liturgiája végig énekelt volt, s lényegében három csoportra oszlott. Ezek: a celebráns és diakonusok recitációja, vagy párbeszéde a közösséggel; a refrénes zoltározás a pszalmista és a közösség részvételével; szólisták díszes melizmatikus zoltár- vagy alleluja-éneke. Csak később, az 5–7. században alakult meg képzett énekesekből a szkóla, s az ő igényeikhez alkalmazkodva született meg az introitusok, offertóriumok, kommuniók repertoárja. Ez azt jelenti, hogy a zsolozsmaantifona nem csupán régebb emezeknél, hanem hogy a nép tevékeny részvételének megvalósítására szolgált, szemben a későbbi szkólaénekekkel. A keleti egyház egyes ágaiban még ma is azt tapasztaljuk, hogy a nép tevékeny énekes részvétele elsősorban a zsolozsmában valósul meg, míg a misében az a rezponzumokra és ordináriumtételekre korlátozódik.

1. c. A zsolozsma-antifónák zenei elemzése, osztályozása már a múlt század óta izgatja a kutatókat. Elég itt például Aug. Gevaert, majd századunkban W. H. Frere és H. Huckle munkáira utalnunk. A legjelentősebb eredmény azonban e téren három vállalkozáshoz kapcsolható. Egyik Edward Nowacki disszertációja az órómai antifonákról, a másik Terence Bailey és Paul Merkley teljes ambrozián antifona-kiadása. A harmadik: magyar műhelyben készült, s rövidesen a gregorián ének mai nyomtatott kottákkal közölt legtekintélyesebb nemzetközi sorozatában, a Monumenta Monodica Medii Aeviben fog megjelenni. Ez a gregorián antifónák zeneileg rendezett összkiadása lesz. Nos, mindezekből világossá vált, hogy az ókeresztény korban az antifónák nem úgy készültek, hogy a szövegeket odaadták egy zeneszerzőnek, aki kifejező, szöveghez illő kompozíciót alkotott hozzájuk, hanem az énekesek fejében bizonyos dallammodellek, mai szóval élve: típusok éltek, s azokat alkalmazták a szövegekre. Az alkalmazás eleinte esetről esetre, akár rögtönözve történt. (3. példa) Később, amikor legalábbis egy adott közösségben állandósult a szöveg és dallam kapcsolata, akkor lerögzült egy-egy repertoár, mely tovább él az órómai, ambrozián és gregorián antifonálékban. Persze a bibliai szöveg lényege, hogy „próza”, s így a dallamot sem lehet azon módon alkalmazni más-más szövegre, mint mondjuk egy népdal vagy egyházi népének esetében. Hallatlanul izgalmas látni azt, miképpen vesz fel új és új formákat ugyanaz a dallamgondolat, azért, hogy ki tudja szolgálni az isteni ígét. Az antifónák tehát belátást engedtek a gregorián zene komponálási módjába, a típusban való gondolkodás módjába, egyszerűen: a gregorián életmódjába.

2. a. Most szeretnék áttérni a zsolozsmaantifónák pedagógiai jelentőségére. A tapasztalatokat itt a legkülönbélebb szintről gyűjthettük össze: 6–8 éves gyermekek tanításából, serdülők tanításából, a Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakán folyó pedagógiai munkából egyaránt. Röviden azt mondhatjuk, hogy a gregorián stílusába, dallamvilágába való bevezetésre nincs jobb zenei anyag, mint a zsolozsmaantifona. Természetesen *van* értelme néhány közismert favorit gregorián (vagy inkább posztgregorián) tétel megtanításának is, a melizmatikus éneklésbe pedig a legjobb bevezetést az alleluja adja, de a gregorián stílusát megérezni és begyakorolni, a tónusok lényegét meghallani, a jellemző fordulatokat, a helyes ritmust és formaképzést, a szöveg és zene egymásrahatását megtanulni semmi más műfajon nem lehet olyan jól, mint a zsolozsmaantifónákon.

S még egy megfigyelés. A zenepedagógia egyik legérdekesebb tapasztalata, melyről már sokszor írtam, az, hogy *sokat* megtanítani könnyebb, mint *keveset*. Ha a zene- (de ugyanígy például a nyelv-)tanuláshoz tudunk olyan anyagot adni, melyből rövid idő alatt is sokat lehet átvenni, akkor a belső analógiák jóvoltából sokkal igazabb ismerethez jutunk el és könnyebb úton, mint ha egy-egy tétellel bajlódunk órákon át. Ehhez azonban viszonylag könnyen olvasható, homogén, nagy terjedelmű példaanyagra van szükség. Nos, az antifona-repertoár a maga mintegy 1500 régi és legalább ugyanannyi újabb stílusú tételével a lehető legjobb példatár.

3. a. Végül néhány szót a zsolozsmaantifonák *liturgiai* jelentőségéről. Először is azt kell elmondani, hogy a liturgiába való belenevelés folyamata nem lehet egészséges a zsolozsma állandó, rendszeres gyakorlata nélkül. A zsolozsmának a Zsinat óhaja szerint ott kellene lennie minden templom rendszeres istentiszteleti rendjében; ez is a zsinat nem kevés megvalósulatlan óhaja közé tartozik. Az énekes, de az átlagos hívő számára meg éppen a zsolozsma az, ahol az liturgia szellemébe és a liturgikus énekgyakorlatba beletanulhat. Merném mondani, hogy a *szentmise* liturgiáját igazán csak az érti, aki a liturgiát a *zsolozsmán* tanulja meg. S ugyanez áll a liturgikus énekekre is.

3. b. Ugyanakkor az antifona a zsolozsma keretein kívül is remekül használható zenei anyag, melyben egészen könnyű, első hallásra megjegyezhető refréndallamokat éppúgy találunk, mint szívhez szóló, kerek dalokat, mondhatni: kis áriákat. Egy könnyű szoltárantifonát nehézség nélkül meg tudnék tanítani 60 másodperc alatt a legutolsó magyar faluban, s egy pszalmista közreműködésével máris a legautentikusabb liturgikus énekpraxist gyökereztetnénk meg.

3. c. A típuskompozíciók fent említett elve megkönnyíti a nyelvcserét. Hiszen nem egy bibliai szöveget kell addig forgatni és rongálni, míg egy kész latin dallamra rá tudjuk gyötörni, hanem úgy foghatjuk fel szerepünket, mint az a hajdani római énekes, aki a dallamot egyik szövegről a másikra átvitte.

3. d. Végül: az antifonák éneklése egészségesebb alapra helyezi az énekesek, hívek és papok viszonyát az egyházi zenéhez. Az antifonákban válik világossá, hogy a liturgikus ének nem csupán egy hangulatos, közösséget megmozdító zenei élmény és „*quaedam sanctissima verba*” (némi jámbor szavak), hanem az egyház liturgiája keretében kimondott szentírási szó illő megszólaltatása, a szentírás és szenthagyomány egyik legelevenebb szintézise, valamilyen értelemben maga is a kinyilatkoztatás hordozója.

Ahogy Werner Alajos életpályáját ismerjük, biztosak lehetünk abban, hogy ha a gregorián ismeretnek újabb eredményei és a liturgikus változások kihívásai fiatal korában érik el, ugyanolyan „lánglelkű apostolává” lett volna az antifonák elterjesztésének, mint volt a korabeli cecíliás eszményeknek.

A következő oldalakon részletek Dobszay László: *Az antifona* című hamarosan megjelenendő tankönyvéből.

8014

Ex-cel-sus su-per om-nes gen-tes Do-mi-nus.

8015

Prin-ci-pes po-pu-lo-rum con-gre-ga-ti sunt cum De-o Ab-ra-ham.

8016

Tanquam pon-sus Do-mi-nus pro-ce-dens de tha-la-mo su-o. Su-sce-pi-mus

8017

De-us mi-se-ri-cor-di-am tu-am in me-di-o tem-pli tu-i. E-xal-

8018

ta-bo te Do-mi-ne quo-ni-am su-sce-pi-sti me al-le-lu-ia. Iu-sti-

8019

fi-ce-ris Do-mi-ne in ser-mo-ni-bus tu-is et vin-cas cum iu-di-

8020

ca-ris. De-us ad-iu-vat me et Do-mi-nus su-sce-pto-r est a-ni-mae

8021

me-ae. I-gne me e-xa-mi-na-sti et non est in-ven-ta in me in-i-

8022

qui-tas. Vim fa-ci-e-bat qui quae-re-bant a-ni-mam me-am. Do-mi-ne

8023

ab-stra-xi-sti ab in-fe-ris a-ni-mam me-am.

8024

Quo-ni-am in te con-fi-dit a-ni-ma me-a. De-us mi-se-re-

8025

8065
no - stra Do - mi - ne. Per sin - gu - los di - es be - ne - di - cam te Do - mi - ne.

8066 8067
Be - ne - di - xi - mus vo - bis in no - mi - ne Do - mi - ni. Ex - sul - ta -

8068
te De - o ad - ju - to - ri no - stro. Do - mi - ne cla - ma - vi ad te et

8069
ex - au - di me. Por - ti - o me - a Do - mi - ne sit in ter - ra vi - ven - ti - um.

8070 8071
Be - ne - fac Do - mi - ne bo - nis et re - ctis cor - de. In tu - a ju - sti - ti - a

8072
li - be - ra me Do - mi - ne. Ju - ste ju - di - ca - te fi - li - i ho - mi - num.

8073 8074
Vi - si - ta nos Do - mi - ne in sa - lu - ta - ri tu - o. Au - ri - bus per -

ci - pi - te qui ha - bi - ta - tis or - bem.

8075
De - us me - us es tu et con - fi - te - bor ti - bi De - us me - us

8076
es tu et ex - al - ta - bo te. Re - cor - da - re me - i Do - mi - ne tu - e - re

8077
me ab his qui per - se - quun - tur me. E - go glo - ri - am me - am non quae - ro

8093

men-tum or-to jam so-le al-le-lu-ja. An-dre-as Chri-sti fa-mu-lus

di-gnus De-o a-po-sto-lus ger-ma-nus Pe-tri et in pas-si-o-ne

8094

so-ci-us. Re-spon-dens au-tem an-ge-lus di-xit mu-li-e-ri-bus no-li-

te-ti-me-re sci-o e-nim quod Je-sum quae-ri-tis al-le-lu-ja.

8095

Ve-spe-re au-tem sab-ba-ti quae lu-ce-scit in pri-ma sab-ba-ti ve-nit

Ma-ri-a Mag-da-le-na et al-te-ra Ma-ri-a vi-de-re se-pul-chrum

8096

al-le-lu-ja. An-ge-lus au-tem Do-mi-ni de-scen-dit de coe-lo et

ac-ce-dens re-vol-vit la-pi-dem et se-de-bat su-per e-um al-le-

8097

lu-ja al-le-lu-ja. Si-mon dor-mis non po-tu-i-sti u-na ho-ra

8098

vi-gi-la-re me-cum. Fi-li-re-cor-da-re qui-a re-ce-pi-sti

8099

bo-na in vi-ta tu-a et La-zar-us si-mi-li-ter ma-la. Pe-trus

Chanukadal.

A versükbe a szerző neve: Mordcháj van beleszőve.

Ódvösségem szírije, vára,
Feléd száryal minden hála.
Hitem Benned erős, szilárd,
Ajkam Téged rebegve áld...
Agyarkodó ellenséget
Ószezuzza segítségéd;
Rája dal és ének csendül
Chanukádért ajkainkról fohász
zendül.
Bajjal felkem már jóllakott,
Törte eróm gond és robot.
Fárónak zord kormányja
Keserített bóz ármánya;
Ám Istennek erős karja
Népét veszni el nem hagyja:
S Fáraó a mélybe zuhant,
Seregeseit habok között pihent
alant.
Szentélyébe vitt az Isten,
De én ott se pihenhettem;
Nyomomban a szorongató
Száműzésbe szállítandó.
Sorsom utja szomorú lón,
Éltem boron, részegítőn;
Míg végre heiven év után
Zerubábel kivetett Bábél
romján.
Magas lögyet akart vágni
Oonosz Hámán, az Agágit;
De csapdájá lett a főre
S gögje szünt Örökre tőle.
Mordkháj fejét felemeled,
Ellenségét porba vered:
Fiai és maga Hámán
Elveszének hóhér kézitől egy-
más után.
Szírek gyűltek én ellenem
A Mákábik idejében,
Megtörték a templom falát,
Megtörtötték szent olaját;
Ámde Isten csodát mível
Korsó-olaj soká ég el,
Hál'adásul a nagy égnek
Nyolc napig a szentélyünkben
gyertyák égnek!
Szent karodat óh emeld fel,
Ódvösségünk jövel, jövel!
Te, ki trónolsz fenn a menny-
ben,
Tégy igazat nagy ügyünkben!
Soká késik segítségünk,
Bárha érte lánggal égünk;
Zsarnokunk taszítod az árnyba,
S nőjön negyra lárzelnak
caonka szárnya!

קמו צור ישועתי
לך נאזה לשבחתי
תפון בית המספתי
ולשם תודה נזכתי
לעת תבין מסבתי
מאז התגבתי
אז אפאמור בשיר קומתי
הגבת הסובתי;
רעות שקבעה נפשי
דגנן בני דלה
מי כררו נקשי
בשעבוד מלכות אגלה
והגרו הקלה
הוציא את ההקלה
חיל פועה וכל ירוע
יררו באבן מאגלה;
דביר קרשו הביאני
ונם שם לא שקבתי
וכא נזכש ההלתי
כי זרים עבדתי
ובין רעל מסבתי
במגעש שקבתי
קצ בקל ונקבל
לקח שבועים נושעתי;
ברות קומת ברוש בקש
אנני בך המבדתי
והתנה לו למזכשי
ונארתו נשכרתה
ראש ימיני נשאתה
ואוחב צמו חותה
לב דגני והקנתי
אל העז מליתת;
ימים נקבצו עלי
אזי בימי משבמתי
וקרצו חמות מברלי
וממאו בלי השקמתי
ומנותר נקבתי
געשעה גם לשושנתי
בני בידה ימי שמותה
קדעו שיר קדנתי;
השוף ורוע קרשך
וקרב קץ השועתי
נקום נקמת דם עברך
מאוקה קרשעתי
כי ארבה לנו הישועתי
ואין קץ לימי תדעתי
דמה ארמון בצל צלמוך
הקם לנו רועה שקעתי;

Chanuka Ünnepe.

Chanukakor 8 napon gyertyákat gyújtunk. az első nap eggyel kezdjük és minden nap eggyel többet. A gyújtás balról jobbra történik. A gyertya, amelyet a gyújtást végeztük, szintén égve marad. Ennek a neve: ששע שולג. A gyújtás előtt a következő áldásokat mondjuk:

Áldassál Te, ברוך אתה,
Örökkévaló Istenünk, יי אלהינו,
a világ királya, **מלך העולם,**
aki megszentelt parancsával **אשר קדשנו במצותיו,**
és megparancsolta nekünk **ונצונו**
hogy meggyújtsuk a Chanuka- **להדליק גר של חנוכה;**
gyertyát.
Áldassál Te, ברוך אתה,
Örökkévaló Istenünk, יי אלהינו,
a világ királya, **מלך העולם,**
aki csudákat tett atyáinknak **שעשה נסים לאבותינו**
ama napokban, **במים ההם,**
ebben az időben. **בזמן הזה;**

Az első este még **ששע שולג**-t is mondunk:

Áldassál Te, ברוך אתה,
Örökkévaló Istenünk, יי אלהינו,
a világ királya, **מלך העולם,**
aki életteft és fentartott minket **שהחיו וקמנו**
és megérette velünk ezt az időt. **והגיענו בזמן הזה;**

A gyertyagyújtás után:

Ezeket a gyertyákat mi meg- **תרות הללו אנו מדליקין**
gyújtjuk **על המים ועל המלאות**
a caudakért és caudattekért **ועל השועות ועל השמלקמות.**
és segedelmekért és háboruk- **שעשית לאבותינו**
ért, **במים ההם בזמן הזה;**
melyeket viseltél atyáinkért **על ידי פנאיך ונפושים;**
ama napokban, ebben az idő- **וקל שמונת ימי חנה**
ben **תרות הללו קדש הם,**
szent papjaid által. **ואין לנו רשות**
Mind a nyolc felavató napon **להשתמש בהם,**
ezek a gyertyák szentek **אלא לראותם בקרב**
és nekünk nincs engedélyünk **בני הדורות**
használni azokat, **ולהלל לישך הקדוש**
hanem egyedül csak szemlélni, **עליהם ועל ישראלותיהם**
hogy hódoljunk **ועל ישועתך;**
és dicséretet mondjunk nagy **Nevednek**
csudáidért és csudatteidért **és segedelmédért.**

Chanukai imádságok

(Imádságos könyvo)

a tanuló ifjúság és a nagy közönség számára.

Fordította és magyarázatokkal ellátta

Dr. Pollák Miksa)